

	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás		Összesen			
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777		
A)	113	109	66	66	72	221	-	48	113	(251)	224	(444)
B)	113	126	72	119	143	221	48	66	376	(376)	466	(532)
C)	110	124	69	119	128	179	43	47	338	(350)	377	(469)
D)		124		117		217		65			459	

A zárójelben az adott sorban szereplő számok összege olvasható, míg a mellette lévő szám a becslés eredménye

■ a legmagasabb érték a járásokban

1776-ban: 1,0 – 1,0 – nincs adat – 0,9. Összesen 0,3 leány családonként

1777-ben: 1,18 – 0,76 – 1,37. Összesen 0,66 leány családonként

■ a legmagasabb érték a vármegyében

1776-ban: Kőszegi járás 1. kerület: 1,0 leány családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 1,37 leány családonként

■ az összes járás legmagasabb értékének átlaga

1776-ban: 0,78 leány családonként

1777-ben: 0,97 leány családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 1,35 leány családonként

23. táblázat

A Vas vármegyében élő roma leányok többféle módszerrel becsült száma járásonként, 1776–1777.

1777-ből származó, hiányzó adatait annak előző évi adataival számítottuk be.

A vármegye teljes roma lakosságának megbecsüléséhez szükséges a férfiak, a nők és a többi lakó számbavétele is. Így 1776-ban az egész Vas vármegyében 372 férfit, csupán 16 nőt és meg nem nevezett hozzátartozók sokaságát írták össze. Az 1784. évi cigányösszeírás szerint – amelybe a többi családtagot felvették – a férj, a feleség és a gyermekek mellett 1 családra átlagosan 1,8 egyéb családtag jutott,³⁰ azaz 1776-ban hozzávetőlegesen 676 roma családtag élt Vasban. Ennek megfelelően, 1776-ban mintegy 372 családapát, 360 nőt, 1000–1100 gyermeket és további 676 egyéb hozzátartozót stb., vagyis összesen körülbelül 2500 romát kellett volna találni és regisztrálni a vármegyében, ám ezzel szemben az 1858-ban megjelent „Geographische Lexikon des Königreichs Un-

garn” című munka csak 1078 Vas vármegyei romáról és szintiről tudósított,³¹ amely egy túlságosan is alacsony szám.

A 18. század második feléből származó cigányösszeírások voltak az első adatfelvételek a Nyugat-Dunántúlon – és így a mai Burgenland területén – élt roma népességről. A gyermekelvételek és az adatfelvételek pontatlanságai miatti minden hiányosságuk ellenére bepillantást nyújtanak a romák társadalmi szerkezetébe, elvándorlásába, üldözésébe és tervezett megsemmisítésébe. Bár ezek az összeírások egyrészt gyakran nem teljesek, másrészt rendelkeznek az első adatfelvételek komoly hiányosságaival, mégis jó tájékoztatást adnak e népesség társadalmi struktúrájáról.

(Fordította: Tilcsik György)

³¹ Hornyánszky, Victor: Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der serbischen Woiwodenschaft mit dem temescher Banate. Ein Hilfsbuch für Behörden, Postämter, Advokaten und Geschäftsmänner. Pest, 1858. 102. p.

„ÍRTAM A NEHÉZ FOGSÁG ALATT”

SZEMELVÉNYEK PÁL FERENC 1. VILÁGHÁBORÚS HADIFOGOLY VERSFÜZETÉBŐL

■ Pál Ferenc

A Pál család közös emlékezetében mindig élt egy napló, „öregapánk naplója” amelyből időről-időre a család idősebb tagjai idéztek, szavaltak. Családi összejöveteleken elő- meg előkerültek azok a történetek, amelyeket az egykori 1. világháborús hadifogoly mesélt fiának, Pál Lászlónak, s amelyeket aztán ő is továbbadott gyermekeinek.¹ A napló az évtizedek során rejtélyes módon eltűnt, és csak sejteni lehetett, hogy múzeumba került. Az 1. világháború centenáriuma kapcsán a Smidt Múzeum és Savaria Múzeum munkatársai komoly erőket mozgósítottak, hogy a világháborús emlékeket felkutassák. Ekkor került elő az évtizedeken keresztül csak a szóbeszédekben élő dokumentum, egy szürke, katonai mellényzsebben elhelyezhető, keménytáblás füzet, amelyre valaki ákombákom stílusban, egy kis házat rajzolt.²

Az 1. világháborúban – Für Lajos (1930–2013) kutatása szerint – 4 millió hadbavonult közül mintegy 2,5-3 millió lehetett paraszti származású, azaz

¹ Pál László (szül. 1940) a szerző édesapja, Pál Ferenc (szül. 1892) pedig a nagyapja.

² A napló jelenlegi őrzési helye: Smidt Múzeum, S.Ve. 74.175.1.

a 10-11 milliós paraszti társadalomnak legalább a negyede a frontra került.³ Azaz, hogy ezek a fiatal emberek elhagyva családjukat, otthonaikat, komoly áldozatot hoztak, másfelől azonban hatalmas távolságokat jártak be, nagy élettapasztalatra, tudásra tettek szert.

Ebbe a milliós tömegbe tartozott, Pál Ferenc is, aki 1892. február 4-én, Zanaton született. Szülei, Pál József és Kiss Rozália, összesen nyolc gyermeket neveltek fel. Ferenc, a kovácmesterséget kezdte el kitanulni egyik sógoránál, a nemesbődi kovácsnál. A háború kitöréskor két fiútestvérével szinte azonnal „berukolták”. Egyik bátyja, Lajos az 5. tábori ezredhez, másik bátyja József, feltehetőleg a 83-as gyalogezredhez került. Mindketten az olasz fronton szolgáltak. Ferencet a komáromi 6-os vartüzérekhez sorozták be, s mint ilyen Przemysl (ma: Przemysl, Lengyelország) várába került. A negyedik fiúgyermek, fiatal kora miatt, otthon maradt. A három bevonult mindegyike – ki előbb, ki később – hazatérhetett.

Przemysl várát az oroszok gyakorlatilag kiéheztették. 1915. március 19-én

³ Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. 1. köt. Történelmi esszé. Bp., 2013. 306. p.

³⁰ OL DZ. Asr. 1784. Balogh. 40. cs. fasc. 1. pos. 473. 209-210., 213-233. fol.

még a védők végrehajtottak egy kitörési kísérletet, annak kudarca után azonban megsemmisítették a náluk lévő készleteket, s március 23-án megadták magukat. A zömében magyarokból álló védőrség – 9 tábornok, 93 főtiszt, valamint 117 000 katona, közel 120 000 fő – hadifogságba került.⁴

Azt az útvonalat, amelyet fogságba esését követően Pál Ferenc bejárt, nehéz követni, kevés a rendelkezésünkre álló adat. A hivatalos veszteséglista alapján Pál Ferenc, mint hadifogoly „Selo-Werchnie-Mullij”-ban (ma: Muszljumovo, Oroszország, Tatár föld) tartózkodott 1916-ban, ami akkor Permi Kormányzósághoz tartozott.⁵

Szóbeli hagyományként ránk maradt, hogy egy ideig egy parasztgazdaságban dolgozott az „Irtis folyó partján”. Amikor belépett az orosz család otthonába, épp ettek, a már ott lévő másik magyar hadifogoly rászólt: ülj le egyél, mert ezek nem kínálnak meg... A legenda szerint, mikor elindult volna haza, a gazda kérte, maradjon náluk, nőszüljön meg. Ő azonban nem maradt.

A fogság állomásai közül a legjobban beazonosítható hely Taganrog (Oroszország). Ebben az Azovi-tenger partján lévő városban a hadifoglyok egy vasgyárban dolgoztak. „Egy nap alatt 66 vagon szemet lapátoltak ki”.⁶ A kötetben szereplő vers legtöbbje 1917. évi dátummal ezt a helyet adja meg. Több költemény keletkezési idejéhez csak annyit írt „Az Azovi-tenger partján” ez esetben valószínűleg ugyanerről a fogolytáborról beszélhetünk.

⁴ Farkas Márton: Téli hadjárat a Kárpátokban, 1915. január 23–március 22. = Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK), 1982. 3. sz. 425–426. p.

⁵ Verlustliste. Veszteség lajstrom 29/8. 1916. Nr. 457. 42. p. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MEVH_Veszteseglista_Veszteseg_1916_457-469/ (Megtekintve: 2017. február 2.)

⁶ Pál László szíves közlése.

A füzetben megadott „Bologó”, ténylegesen Vologda (Oroszország) lehet, Moszkvától északra fekszik, az 1. világháborúban működött itt hadifogolytábor.⁷ Ide a dátumok alapján 1918. első felében kerülhetett. Egyszer pedig „Novi Nikolaszkban” datáltak. Novi Nikolaszkba 1918. második felében kerülhetett.⁸ Ezt Novo-Nikolajevszkkel (ma: Novoszibirszk, Oroszország) azonosíthatjuk.⁹ A családi szóhagyomány megemlíti a mandzsúriai Csitát (ma: Oroszország) is. Ebből a Bajkál-tótól keletre fekvő városból feltehetőleg már Vlagyivosztkba (ma: Oroszország) vezetett az útja. Ez volt ugyanis az a kikötő, ahová a Szibériában rekedt magyar hadifoglyokat nemzetközi segítséggel összegyűjtötték, s hajóval Európába szállították. A hajók Triesztben (ma: Trieste, Olaszország) kötöttek ki, ahonnan a katonákat kórházvonatok szállították Szentgotthárdra, innen leszerelő táborba kerültek. Összesen 7 hajóval 4784 fő jöhetett haza.¹⁰

A füzetben lévő szövegeket alapvetően négy csoportra oszthatjuk: 1.) pár oldal, amely a katona, vagy fogolytársak nevei és címeit tartalmazza, 2.) katonai és szerelmes dalok, nóták, 3.) egy prózai leírás Przemysl várának ostromáról és (4.) versek.

Feltételezhetjük, hogy a naplóba a katonatársak címei kerülhettek be idő-

⁷ Hadifogoly magyarok története. 2. köt. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk. Baja Benedek et al. Bp., 1930. (továbbiakban: Baja, 1930.) 228. p.

⁸ „Jaj de szépen muzsikálnak a kávéházban” című nóta végén: Írta Pál Ferenc, 1918. X. 24-én, Novi Nikolaszk.

⁹ Baja, 1930. 142. p.

¹⁰ Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922. = HK, 1994. 4. sz. 39. p.

rendben a legkésőbb. E feltételezésünket azonban csak a logikára alapozhatjuk, ugyanis a füzet lapjai – ha elfogadjuk a néhol megadott helyeket és dátumokat – nem kronológiai sorban követik egymást. Nagy valószínűséggel, búcsúzáskor oszthatták meg egymással elérhetőségeiket az egykori bajtársak. A dalok többsége népies műdal vagy katonadal. Forrásértékük csekély, ezért közlésüktől itt eltekintünk. Némelyiküket hellyel és dátummal látták el. (Van szép lovam... Bologoe, 1918. II. 14.)

Przemysl várának ostromáról szóló rész egyértelműen látszik, hogy nem egy elemit végzett ember írása, ráadásul olyan nagy mennyiségű, s olyan minőségű adatok tartalmaz, amelyet egy közkatona nem ismerhetett. Nagy valószínűséggel ezt egy kis módosítástól eltekintve, Pál Ferenc valamilyen tábori újságból másolhatta ki.

Lehetséges, hogy a versekkel is hasonló helyzet. Vagyis, hogy ezek szerzője sem Pál Ferenc, hanem hallotta, vagy olvasta valahol, s lejegyezte azokat. Némileg ezt bizonyítja az, hogy a versekben nincsenek javítások, illetve, hogy nem időrendben követik egymást. Ez ellen szól azonban, hogy a dalok között sincsenek korrekciók, pedig azok nagy valószínűséggel nem szövegről lettek másolva, hanem hallás után. A versek alkotási technikája is minden bizonnyal úgy működött, hogy egy meglévő dalmra fűzhatték fel a szöveget. Így az is előfordulhatott, hogy a katonák között ezek, egyfajta népdalként keringtek. Mindez azonban csak feltételezés. A bizonyosság az, hogy habár a versek szerzőjét némileg homály fedi, lejegyzőjének azonban Pál Ferencet¹¹ tekintjük.

¹¹ Pál Ferenc későbbi életútját is meghatározta a történelem. 1920-ban, vagy 1921-ben ért haza. Átvette örökségét, gazdálkodni kezdett. Megnősült, feleségétől, Lőrincz Er-

Pál Ferenc egy a hadifogságból hazaküldött képeslapon (Pál László tulajdona)

zsébettől három gyermek született. Ferenc (1924), Erzsébet (1928), Gizella (1931). 1935-ben megözvegyült, majd pár évvel később újranősült, új feleségétől, Kovács Erzsébettől egy gyermeke született, László (1940). Agyhártyagyulladás következtében elvesztette Erzsébet lányát, majd 1952-ben tbc-ben elhunyt annak húga, Gizella is. Feltehetőleg ekkor került Smidt Lajos (1903–1975) tulajdonába a napló. A 2. világháború végén orosz nyelvtudása miatt 1945-ben zsanati bírónak választották, azonban a megszállók által őt ért sorozatos atrocitások miatt 1946-ban – valószínűleg hamis orvosi igazolás bemutatásával – lemondott. Pál Ferenc még megértte a tévesítést, 1960-ban földjei, marhái elvesztését. 1974-ben, 82 évesen hunyt el.

A szöveg közlésekor nem vettem figyelembe a helyesírási hibákat, és a központosítást, ellenben a szokásostól eltérő kifejezéseket megtartottam. A füzetben sajnos nincsenek megfelelően jelölve a sorvégek, így igyekeztem a ritmus és a rím alapján tördelni a verseket. Számos esetben sajnos ezek a rímek – hiányuknál fogva – nem adtak kellő támpontot.

Amellett, hogy a költemények némi bepillantást engednek az oroszországi 1. világháborús magyar hadifoglyok életébe, közreadásukkal elsődlegesen a zanati parasztembernek, Pál Ferencnek kívántam emléket állítani. Meggyőződésem azonban, hogy ez a pár egyszerű strófa nemcsak az ő, hanem a vele együtt szenvedő sok ezer magyar hadifogoly szellemi terméke is. Így megjelentetésükkel ő előttük is tisztelünk.

A FOGOLYTÁBORBÓL

Mit tudjak leírni szomorú sorsommal,
valamit leírok a fogolytáborból.
Hova vetett a sors még ifjú koromba,
elmerül az ember nehéz gondolatban.
Ki hallotta hírét Jégszibériának,
Európa földrészt északi sarkának?
Iskolás koromba tanítóm mondotta,
jéggel hóval gazdag ez a Szibéria.
Elgondoltam akkor mely hideg lehet ott,
engem most a sorsom éppen oda dobott.
Odavetett a sors arra a hideg tájra,
ahol soha sem virul a boldogság fája.
Nincsen itt nyár, soha sincsen kikelet,
nem dalol itt soha tarka madár sereg.
Sohasem halhatunk hírt jó szüleink felül,
tőlük messze vagyunk, mind ég a földtől,
Miért élünk mi itt? Hisz nekünk hazánk van,
amelynek párja nincs széles e világon.
Tág ez a szó nekünk, na de ki kell mondjuk,
hogy mi az oroszoknak hadi foglai vagyunk.
Azért hoztak ide zord világba,
itt kell nekünk élni egy igen rossz fogságba.

Itteni életünk elég sajnós nekünk,
fegyveres kísért nélkül nem mehetünk.
Sem jobbra sem balra körül vagyunk zárva,
mindig bent kell üljünk a fogoly táborba.
Csak dologra visznek, hurcolnak bennünket,
enni nem adnak, bizony csak keveset.
70 deka kenyér egy nap egyszer zupa,
nálunk nem enne meg ember, csak a kutya.
Van még főzve délbe dohos köles kása,
jól lakik az ember, elég hogyha látja.
Kemény a fekvésünk, jég hideg a szoba,
háromujnyi jég van az ablakra fagyva.
Éjjel fölbredünk, no mert nagyon fázunk,
a barakk közepén dideregve járunk.
50-60 fokos hideg vagy on itten,
kérjük a Jóistent, hogy mentsen meg innen.
Bajos szabadulni, ragályos nyavala,
fleksz tifusz ütött ki a fogolytáborba.
Szomorú a szívem, látva bajtársimat,
hogy miképp pusztulnak e nehéz fogság alatt.
Minden nap 6 vagy 7 a halottak száma,
összerakják őket egy halottas kamrába.
Milyen a temetés arról nem is szólok,
mert annak pompái bizony nem oly nagyok.
Nincsen itt harangszó, nincsen itt gyászmenet,
öt-hat katonából áll az egész kíséret.
A temetés itten rendszerint éjjel van
10-et visznek mindig egy szánon.
Negyvenet-ötvenet tesziünk egy sírba,
árván hagyott családjukat az Isten vigasztalja.

Írta: Pál Ferenc,
Bologo, 1918. II. hó 7-én.

[CÍM NÉLKÜL]

Eszembe jut anyám szép szava,
állóvíz árokba állok mély gondolatba.
Eszembe jut, kit szerettem valaha,
kinek voltam rabja olyan sokáig,
talán elér levele odáig
Kit nem enged szeretni az anya,
bizonyára mást ölel már a karja.
Kértem is egy levelet tőle, küldött is.

Áldja meg őt azért a Jóisten is.
Mert ha találja az ellenség golyója,
nyugotában pihennék a távolban.
Az volt írva a lap egyik sarkára,
sok szerencséd legyen ott a csatába.
Tán az Isten kérését meghallgatta,
nem is talált az ellenség golyója,
bekerültem a szomorú fogságba.
Így nyomorog az anyám rossz fia,
jobban mondva, nem voltam én rossz soha,
csak én hozzám sorsom volt mostoha.
Kit szerettem, a sok irigy nem hagyta,
kit engedtek, a szívem nem akarta.
No de aztán kiütött a háború,
az volt igazán a kedvemre való.
Így legalább nem kellett házasodni
nem kellett senki lányát a kezéből kivenni.

Az Azovi tenger partján 1917.12.6-án
Írtam az orosz fogság alatt.

NEM MEGYÜNK MI HAZA SOHA

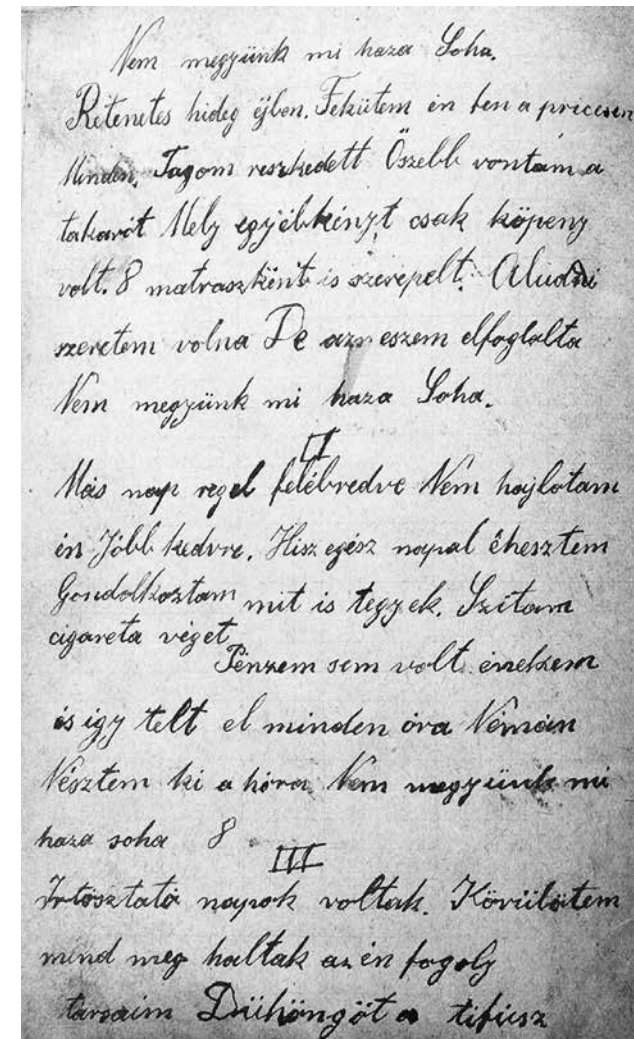
Rettenetes hideg éjben,
feküdtem én fenn a priccsen.
Minden tagom reszketett,
összebb vontam a takarót,
Mely egyébként csak köpeny volt,
matracként is szerepelt.
Aludni szerettem volna,
de azt eszem elfoglalta.
Nem megyünk mi haza soha!

II.

Másnap reggel felébredve,
nem hajlottam jobb kedvre,
hisz egész nappal éheztem.
Gondolkodtam mit is tegyek,
szítam a cigarettavéget.
Pénzem sem volt énnekem,
és így telt el minden óra,
némán néztem ki a hóra.
Nem megyünk mi haza soha.

III.

Irtóztató napok voltak,
körülottem mind meghaltak,
az én fogolytársaim.
Dühöngött a tifusz járvány,
mi csak néztük némán.
Nem lehetek álmaink.
Mikor kerülünk mi oda,
a földetlen koporsóba.
Nem megyünk mi haza soha.

Részlet Pál Ferenc verses füzetéből
(Smidt Múzeum, S.Ve. 74.175.1.)

IV.
 Beteg lettem én is végül,
 homlokomra sötét rém ül.
 Jeges zacskót tesznek reám,
 lázálomban otthon vagyok
 A kis fiam még hogy gagyog!
 Hol is voltál jóapám!
 Fölebredek valóra,
 rákiáltok ápolómra.
 Nem megyünk mi haza soha!

V.
 Hosszú napok végtelenek,
 megőröltek minden lelket,
 megfagyott a reményünk is.
 Szól agyamra rémsúlyos gond,
 itt kell korán elpusztulnom.
 Még a tavasz sem ér itt.
 Felkapok a fehér a fehér lóra,
 már csöngettek mementóra.
 Nem megyünk mi haza soha!

VI.
 Irgalmatlan hosszú telet,
 mely bevezetett sok életet,
 enyhébb napok következtek.
 Földerült a nap az égen,
 vigasztalás sok szegényen.
 Reméltek a betegek.
 Csak hogy átkos Szibéria,
 új fagy jött augusztusba.
 Nem megyünk mi haza soha!

VII.
 Egyszer aztán elindultunk,
 sok halottól szabadultunk.
 Voltunk mi vagy ezereken.
 Úgy hallottuk béke van már,
 nem búcsúzik tőlünk a nyár,
 míg mindahány leszerel.
 Megérkeztiünk Tagonrogba.
 Nem megyünk mi haza soha.

VIII.
 Újabb harcok keletkeztek,
 soha vége nem lesz ennek.
 Amíg bírják nem hagyják!
 Az új harcok is elültek
 Jött a híre, összeültek,
 és a békét tárgyalják.

FOGALMAZÁS

*Este van most éppen mikor eztet írom,
 fájdalom kiöntöm, mert tovább nem bírom.
 Leírom e könyvbe fekete betűkkel,
 mivel nem dolgozom épp ezen az éjjel.
 Itten társalgunk az ebédlő terembe,
 gondtól az álom nem jön szemreinkre.
 Többen kártyát írunk szép magyar hazánkba,
 kedves szüleinknek vigasztalására.
 Kettőt írok én is. Egyet jó anyámnak,
 egyet pedig régen szeretett babámnak.
 Mit írok nekijük leírom e könyvbe.
 Azt írom, jól vagyok vigasztalás képpen.
 De hát jól nem vagyok, az Isten is látja,
 mert sokat szenvedek nagy Oroszországba.
 Mondhatom igazán nagy helyet bójártam,
 ilyen rongyost, mint én még sohasem láttam.
 Most jelenleg csak éppen gatyába vagyok,
 nadrágom elszakadt, másikat nem kapok.
 Még a nagykabátom kapcának sem való,
 bizony nem vinné el a rongyszedő zsidó.
 Meg hogy éhes vagyok, arról mit is írhatnék,
 hisz a konyhába van még egy kis moslék.
 Másnak nem nevezem, amit nekünk főznek,
 az Isten tudja, hogy leszünk mi itt meg!*

*Írtam a taganrogi vasgyárba.
 1917. IX. 6-án*

Páll Ferenc 6. tüzér

A SZOMBATHELYI BAGOLYVÁR

■ Pintér Bálint

BEVEZETÉS

Tanulmányomban egy ismeretlen építész által az 1840-es években tervezett szombathelyi kastély, a Bagolyvár építéstörténetét, illetve stíluskapcsolatait szeretném bemutatni. Ezen épület már régóta a lakosság érdeklődésének a középpontjában állt, amelynek kiváló bizonyítékai az évtizedek során kialakult kalandos históriák, történetek, illetve maga a ragadványnév (Bagolyvár) létrejötté. Az épület népszerűségét festői elhelyezésének és erődített várkastély jellegének köszönheti. Ennek ellenére a Bagolyvárnak a felépülést követően majd fél évszázadot kellett várnia arra, hogy művészettörténeti szempontból egyáltalán foglalkozzanak vele. A tudományos feldolgozás hiányosságait bizonyítja azon tény, miszerint a Bagolyvár nem tudott bekerülni építészettörténeti szempontból a köztudatba, így a szombathelyi lakosok sincsenek tudatában a kastély művészeti jelentőségének, csupán egy izgalmas kialakítású lakóházat látnak benne. Írásomat elsősorban hiánypótlás céljából kívántam elkészíteni, hogy a – jelenleg a

magyar építészettörténeti kutatás periferiáján elhelyezkedő kvalitásos, a maga nemében egyedülálló – kastélyra a jövőben nagyobb figyelem irányuljon.

KUTATÁSTÖRTÉNET ÉS FORRÁSOK

A Bagolyvár történetének kutatása szempontjából meglehetősen szerencsétlen, hogy az építéssel egykorú tervrajzok nem ismertek. Ugyanakkor a levéltári források, az újságcikkek, valamint az általános leírások alapján információt nyerhetünk az építető személyéről, Czvitkovics Károlyról, valamint a munkálatok menetéről. Az adatok egy része viszont ellentmond egymásnak, ami tovább nehezíti az épület történetének a rekonstrukcióját.

A kastély első ismertetése – habár igen rövid terjedelmű – Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című könyv 1896-ban megjelent 4. kötetében olvasható.¹ Több információval szolgál azonban Kárpáti Kelemen (1859–1923) 1898-ban

¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. [13.] Magyarország IV. kötete. Bp., 1896. XII., 600 p.